

Kulboyeva Nargiz Majitovna

*O‘zbekiston Respublikasi Bank-Moliya Akademiyasi. 70412201-Bank hisobi, audit va nazorati
(MSc-Master of Science)-mutaxassisligi magistranti
kulboyevanargiz@gmail.com*

TIJORAT BANKLARIDA FOYDA VA ZARAR TO‘G‘RISIDAGI XISOBOT VA UNING TAXLILINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya: Ushbu maqolada tijorat banklarida foyda va zarar hisoboti (P&L) hamda uning tahlilini takomillashtirish masalalari ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot davomida banklarning foyda va zararlar hisobotlari, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) asosida tahlil qilinib, hisobotni segmentatsiyalash, risklarni baholash va kutilayotgan kredit zararlarini (ECL) hisoblash mexanizmlarini yaxshilash zarurligi aniqlandi. Hisobotni takomillashtirish tijorat banklari moliyaviy holatini aniqroq tahlil qilish va ularning barqarorligini ta‘minlashga xizmat qiladi. Maqolada tijorat banklari faoliyatini shaffoflashtirish va xalqaro standartlarga muvofiqlashtirish bo‘yicha takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar: tijorat banklari, foyda va zarar hisobotlari, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari, risklar, kutilayotgan kredit zararlar (ECL), raqobatbardoshlik, moliyaviy shaffoflik

Abstract: This article examines the issues of improving the profit and loss statement (P&L) and its analysis in commercial banks. During the research, profit and loss reports of banks were analyzed based on international financial reporting standards (IFRS), and it was determined that it is necessary to improve the reporting segmentation, risk assessment and mechanisms for calculating expected credit losses (ECL). Improving the report will serve to provide a more accurate analysis of the financial situation of commercial banks and ensure their stability. The article provides suggestions on making the activities of commercial banks more transparent and aligning them with international standards.

Keywords: commercial banks, profit and loss statements, international financial reporting standards, risks, expected credit losses (ECL), competitiveness, financial transparency

Kirish

Tijorat banklari iqtisodiyotning asosiy moliyaviy institutlaridan biri sifatida iqtisodiy rivojlanish va barqarorlikka katta hissa qo‘shadi. Ularning muvaffaqiyatli faoliyati va moliyaviy holatini samarali boshqarish esa bankning ichki va tashqi tomonlari uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Banklar faoliyatining asosiy moliyaviy ko‘rsatkichlaridan biri – foyda va zarar hisoboti bo‘lib, u bankning daromad manbalari, xarajatlar va sof foyda yoki zararini ko‘rsatadi. Bu hisobot bank rahbariyati, investorlar va boshqa manfaatdor tomonlarga bankning moliyaviy barqarorligi haqida muhim axborot beradi.

Shu bilan birga, tijorat banklarida foyda va zarar hisobotlarini tuzish va tahlil qilish jarayonini yanada takomillashtirish zarurati tobora dolzarb bo‘lib bormoqda. Ayniqsa, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) asosida aniq va ishonchli hisobotlar tayyorlash banklarning xalqaro maydondagi raqobatbardoshligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Ushbu maqola tijorat banklarida foyda va zarar hisobotini yaxshilash, hisobot segmentatsiyasini kengaytirish, risklarni baholash tizimlarini rivojlantirish va kutilayotgan kredit zararlarini hisoblash usullarini chuqurlashtirishga bag‘ishlangan. Maqsad banklarning moliyaviy ko‘rsatkichlarini aniqroq baholash va ularning barqarorligini ta‘minlashdir.

Tijorat banklarida foyda va zarar hisobotlari ko‘p jihatdan bankning daromad manbalari va xarajatlarini to‘liq yoritadi. Biroq, moliyaviy hisobotlarning xalqaro standartlarga mos bo‘lishi va ularni tahlil qilish imkoniyatlarini kengaytirish uchun yangi yondashuvlar va usullarni qo‘llash zarurati tug‘iladi. Zamonaviy bank amaliyotida foyda va zararlar hisobotini tuzishda murakkab moliyaviy operatsiyalarni aks ettirish, risklarni minimallashtirish, va kelajakdagi zararlarini oldindan hisoblash mexanizmlari juda muhim hisoblanadi. Ayniqsa, banklar oldidagi asosiy xavflardan biri bo‘lgan kutilayotgan kredit zararlarini (Expected Credit Loss - ECL) hisobga olish jarayonini kuchaytirish lozim.

Banklarning moliyaviy hisobotlarini takomillashtirish, shuningdek, ularning faoliyatida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan noaniqliklar va tavakkalchiliklarni aniqroq baholash imkonini beradi. Foyda va zarar hisobotlarining to'g'ri va aniq tuzilishi bank rahbariyati va investorlar uchun qimmatli moliyaviy axborot bo'lib xizmat qiladi, shuningdek, bu hisobotlarni yanada aniqroq tahlil qilish orqali banklarning moliyaviy strategiyalarini tuzishda muhim rol o'ynaydi.

Ushbu maqola tijorat banklari foyda va zarar hisobotini takomillashtirishda qanday omillar muhim ahamiyatga ega ekanligini o'rganishga qaratilgan. Hisobotni xalqaro standartlarga muvofiq holda tuzish, segmentatsiyani chuqurlashtirish, risklarni oldindan aniqlash va hisoblash metodikasini yangilash kabi masalalar bankning uzoq muddatli moliyaviy barqarorligini ta'minlash uchun asosiy omil sifatida muhokama qilinadi.[3]

Metodologiya : Ushbu tadqiqot tijorat banklarida foyda va zarar (P&L) hisobotlarini takomillashtirish yo'llarini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqotda quyidagi metodlar qo'llanildi:

Tadqiqot uchun tijorat banklarining 2020-2023 yillar oralig'idagi moliyaviy hisobotlari o'rganildi. Ma'lumotlar ochiq manbalardan, jumladan banklarning rasmiy yillik moliyaviy hisobotlari, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) bo'yicha e'lon qilingan hujjatlar va statistika asosida to'plandi. Shuningdek, bank faoliyatini o'lchash va baholashda keng qo'llaniladigan analitik vositalar tahlil qilindi.

- Kvantitativ tahlil: Statistik ma'lumotlar asosida foyda va zarar hisobotlarida aks ettirilgan bank daromadlari va xarajatlari o'rtasidagi nisbatlar, kredit xavflari, kutilayotgan kredit zararlar (ECL), va boshqa moliyaviy ko'rsatkichlar tahlil qilindi. Shuningdek, hisobot segmentlari bo'yicha ma'lumotlar farqlari va ularning o'zaro ta'siri statistik usullarda baholandi.[4]

- Kvalitativ tahlil: Tijorat banklarida foyda va zararlar hisobotlarida amalda mavjud bo'lgan segmentatsiya va risklarni baholash usullari o'rganilib, ushbu jarayonlarda duch kelinadigan muammolar tahlil qilindi. Bu jarayonlarni yaxshilash bo'yicha xalqaro amaliyotlar va tajribalarga tayanib tavsiyalar ishlab chiqildi.

3. Solishtirma tahlil: Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) bilan milliy hisobotlar qiyosiy tahlil qilindi. Tijorat banklarida P&L hisobotlarini xalqaro talablarga moslashtirish darajasi, ularning hisobotlardagi segmentatsiya darajasi va kutilayotgan zararlarini hisoblash tizimi (ECL) samaradorligi ko'rib chiqildi. Xalqaro amaliyot va milliy tajribalar o'rtasida farqlar aniqlanib, hisobot tuzilmasi va tahlil usullari bo'yicha qiyosiy tavsiyalar berildi.[1]

4. Amaliy tadqiqot: Bank moliyaviy hisobotlarini tahlil qilish va optimallashtirish bo'yicha ekspertlar bilan intervyular o'tkazildi. Bank rahbariyati va moliyaviy bo'lim mutaxassislari bilan o'tkazilgan suhbatlar orqali amalda qanday muammolar mavjudligi va ularni hal qilish yo'llari haqida qo'shimcha axborot olindi.

Metodologik yondashuvlar natijasida tijorat banklarida foyda va zararlar hisobotlarini takomillashtirish bo'yicha asosiy jihatlar aniqlanib, xalqaro tajribalarga asoslangan tavsiyalar ishlab chiqildi.

Natijalar: Tadqiqot natijalariga ko'ra, tijorat banklarida foyda va zarar (P&L) hisobotlarini takomillashtirish quyidagi yo'nalishlarda zarurligi aniqlandi:

1. Hisobotning segmentatsiyasini chuqurlashtirish zarurati: Hozirgi tijorat banklarining P&L hisobotlari ko'pincha umumiy ko'rsatkichlarga asoslanib, daromad va xarajatlarni yetarlicha tafsilotli aks ettirmaydi. Segmentatsiyani chuqurlashtirish orqali bank daromadlarining qaysi faoliyat yo'nalishlaridan olinayotganini aniqroq tahlil qilish mumkin. Bu bankning xizmatlar to'plami, kredit faoliyati, investitsiya daromadlari kabi segmentlarga asoslangan holda samaradorlikni yanada chuqurroq baholash imkonini beradi.

2. Kutilayotgan kredit zararlarini hisoblash (ECL) tizimini kuchaytirish: Banklarning kredit xavflarini aniq baholash va kutilayotgan zararlarini oldindan hisoblash (Expected Credit Loss - ECL) tizimi xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS) talablari asosida muhim hisoblanadi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, aksariyat tijorat banklarida ECL tizimida yetarli darajada chuqurlik mavjud emas. Risklarni baholashda qo'llanilayotgan modellarning yangilanmaganligi va noaniqliklar kutilayotgan zararlarini oldindan aniqlashga to'siq bo'lmoqda. Kutilayotgan kredit zararlarini aniq hisoblash mexanizmlarini joriy qilish banklar risklariga qarshi chidamliligini oshiradi.[2]

3. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga (IFRS) moslash darajasini oshirish: Tadqiqot davomida milliy tijorat banklarida xalqaro standartlarga to'liq muvofiqlik hali ham past darajada ekani aniqlandi. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari, xususan IFRS 9, banklarning kredit faoliyati va zararlarini oldindan baholash tizimlariga yuqori talab qo'yadi. Ammo tadqiq etilgan banklarda xalqaro tajribalar va milliy tajriba o'rtasida ba'zi farqlar mavjud. Bu farqlarni bartaraf etish orqali hisobotning ishonchliligi va shaffofligini oshirish mumkin.[5]

4. Moliyaviy tahlil uchun yetarli ma'lumotlarning mavjud emasligi: Foyda va zarar hisobotlari ko'pincha investorlar va bankning ichki rahbariyati uchun zarur bo'lgan ko'rsatkichlarni batafsil ko'rsatmaydi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, hisobotlarning holati bo'yicha aniq va batafsil axborot beradigan yangi ko'rsatkichlar va statistikalar yetishmaydi. Masalan, bankning aktiv va passivlari, moliyaviy instrumentlarining bahosi, va risk darajalarini baholovchi ko'rsatkichlarni hisobotda aks ettirish zarurati mavjud.[8]

5. Risklarni oldindan aniqlash va tahlil qilish tizimlarini rivojlantirish: Hisobotlar tahlil qilinganda, risklarni baholash va kelajakdagi zararlarini prognozlashda banklar tomonidan qo'llaniladigan usullar yetarli darajada ishonchli emasligi kuzatildi. Risklarni tahlil qilishda matematik modellar va statistik tahlil vositalarini yanada keng qo'llash zarur. Risklarni aniq va to'g'ri baholash orqali banklar kutilmagan zararlarini kamaytirishi va moliyaviy barqarorlikni ta'minlashi mumkin.

Umuman olganda, tahlil natijalari tijorat banklarida foyda va zarar hisobotlarini xalqaro standartlarga moslashtirish, risklarni baholash tizimini kuchaytirish va segmentatsiyani chuqurlashtirish orqali hisobot sifatini oshirish imkoniyatlarini ochib berdi.

Xulosa

Tijorat banklarining foyda va zarar (P&L) hisobotlarini takomillashtirish ularning moliyaviy barqarorligini ta'minlash, investorlarga aniq va ishonchli axborot taqdim etish hamda xalqaro moliyaviy standartlarga mos kelishini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Tadqiqot natijalari quyidagi asosiy xulosalarni berdi:

1. Hisobotning segmentatsiyasini chuqurlashtirish: Tijorat banklarining moliyaviy holatini to'g'ri baholash uchun foyda va zarar hisobotlarini tafsilotli segmentatsiyaga asoslab tuzish zarur. Bu orqali bank faoliyatining qaysi yo'nalishlari eng foydali yoki zararli ekanligini aniq ko'rsatish mumkin bo'ladi.

2. Kutilayotgan kredit zararlarini hisoblash tizimini (ECL) kuchaytirish: Kredit xavflarini oldindan baholash va zararni prognoz qilish mexanizmlarini takomillashtirish banklarning moliyaviy barqarorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Kutilayotgan kredit zararlarini aniqroq hisoblash bank faoliyatida tavakkalchiliklarni kamaytiradi va zararlar hajmini minimallashtiradi.

3. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga (IFRS) muvofiqlik: Banklarning P&L hisobotlari xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga mos kelishi uchun zarur bo'lgan o'zgarishlar joriy qilinishi lozim. Bu hisobotlarning ishonchliligini oshiradi va banklarning xalqaro maydondagi raqobatbardoshligini mustahkamlaydi.[4]

4. Risklarni baholash va tahlil qilish tizimlarini rivojlantirish: Tijorat banklari faoliyatidagi moliyaviy risklarni oldindan aniqlash va tahlil qilish vositalarini kuchaytirish orqali bank rahbariyati o'z faoliyatini samarali boshqarishi, kutilmagan zararlarini minimallashtirishi va o'z barqarorligini ta'minlashi mumkin bo'ladi.

5. Moliyaviy ko'rsatkichlarning shaffofligi: P&L hisobotlarining shaffofligi va to'liqroq axborot berishi bankning investorlar va manfaatdor tomonlar uchun moliyaviy holatini yanada aniqroq ko'rsatadi. Hisobotlardagi yangi ko'rsatkichlar va batafsil ma'lumotlarning kiritilishi investorlar uchun qimmatli axborot bo'lib xizmat qiladi.

Shunday qilib, tijorat banklarida foyda va zarar hisoboti tahlilini takomillashtirish bo'yicha taklif etilgan choralar ularning umumiy moliyaviy ko'rsatkichlarini yaxshilash, tavakkalchiliklarni kamaytirish, xalqaro standartlarga moslashish va bank faoliyatining shaffofligini oshirishga yordam beradi. Bu banklarning moliyaviy barqarorligini ta'minlashda va uzoq muddatli muvaffaqiyatga erishishda asosiy omillardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS). 9-IFRS: Moliyaviy vositalar. Xalqaro Buxgalteriya Standartlari Kengashi (IASB), 2014 yil.
2. Tushar, B. "Tijorat banklarida moliyaviy hisobotlar tahlili: qiyosiy tadqiqot". Moliya va bank tadqiqotlari jurnali, jild. 12, yo'q. 4, 2020 yil, 45-67-betlar.
3. Smit, R. va Jonson, A. "Bank sektorida segmentlar bo'yicha hisobot: eng yaxshi amaliyotlar va muammolar". Global Journal of Financial Reporting, jild. 9, yo'q. 2, 2021 yil, 101-118-betlar.
4. Galperin, V. M. "Tijorat banklarining moliyaviy bilimlari: muammolar va muammolar". Bankovskoe delo, № 7, 2020 y. 15-23.
5. Molyneux, P. va Shamroukh, H. "Bank ishida risklarni boshqarish: tamoyillar va amaliyot". European Journal of Financial Analysis, jild. 11, yo'q. 3, 2019 yil, 88-104-betlar.
6. Naceur, S. B. va Omran, M. "Bank qoidalari, raqobat va moliyaviy islohotlarning banklar faoliyatiga ta'siri". Rivojlanayotgan bozorlar moliyasi va savdosi, jild. 56, yo'q. 5, 2020 yil, 1115-1132-betlar.
7. Jons, T. "Bank faoliyatida kutilayotgan kredit yo'qotish modellari: UFRS 9 muvofiqligi haqida umumiy ko'rinish". Buxgalteriya hisobi va moliya jurnali, jild. 15, yo'q. 6, 2022 yil, 223-239-betlar.
8. Dey, P. "Kengaytirilgan P&L hisoboti orqali banklarda moliyaviy shaffoflikni oshirish". International Journal of Banking and Financial Services, jild. 18, yo'q. 1, 2021 yil, 57-73-betlar.
9. Bank nazorati bo'yicha Bazel qo'mitasi. "Bazel III: Inqirozdan keyingi islohotlarni yakunlash". Xalqaro hisob-kitoblar banki (BIS), 2017 yil.